

Онищенко, Юлія. «Номінація небезпечних метеорологічних явищ у діалектному мовленні (на матеріалі українських східностепових говірок)». *Лінгвостилістичні студії*, вип. 14, 2021, с. 113–24.
 Onishchenko, Yuliia. "Nomination of Dangerous Meteorological Phenomena in Dialect Speech (a Case Study of the Ukrainian Eastern-steppe Local Dialect)". *Linguostylistic Studies*, iss. 14, 2021, pp. 113–24.

УДК 811.161.2'282

<https://doi.org/10.29038/2413-0923-2021-14-113-124>

НОМІНАЦІЯ НЕБЕЗПЕЧНИХ МЕТЕОРОЛОГІЧНИХ ЯВИЩ У ДІАЛЕКТНОМУ МОВЛЕННІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСТЕПОВИХ ГОВІРОК)

Юлія Онищенко

Волинський національний університет імені Лесі Українки,
Луцьк, Україна

У статті досліджено найменування метеорологічних явищ, небезпечних для людини, в українських східностепових говірках, зокрема проаналізовано назви тривалого дощу, зливи, завірюхи, снігопаду, сильного морозу, вітру, бурі, спеки та ін. Спостережено широке використання сем, засвідчено особливості номінації деяких метеономенів у коментарях місцевих жителів. Зафіксовані назви найчастіше представлено однослівними, рідше – багатослівними словосполученнями. Здійснено аналіз частотності вживання досліджених маніфестантів. Переважна більшість із них – лексика народного вжитку, інші номени – варіанти, виявлені в говіркових континуумах.

Ключові слова: діалект, метеолексика, сема.

NOMINATION OF DANGEROUS METEOROLOGICAL PHENOMENA IN DIALECT SPEECH (A CASE STUDY OF THE UKRAINIAN EASTERN-STEPPE LOCAL DIALECT)

Yuliia Onishchenko

Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine

The article examines the nominations of meteorological phenomena dangerous to humans on the basis of Eastern-steppe dialects, in particular, the nominations of rain with snow, prolonged rainfall, thick fog with light rainfall, showers, blizzards, snowfall, ice, severe frost, whirlwind, cold wind and freezing temperatures, storms, heat, droughts, etc.

The comments of local residents contributed greatly to revealing the dialect peculiarities of the meteorological nominations use. Among them there are synonymous names (*dryi' zhak, zai' merzly, zadui' bily, zaki' lakly, proi' merzlo do kisi' tok; svysi' tyt, rey' ve, hui' de, i'vyie (zavy' i'vaie) i'viter; i'sype, i'vale, meyi' te (zamy' ita)* and others, comparisons (*taiky' i'viter / sho do kisi' tok promeyri' zaie, tui' man ta' ky' / sho yak sti' na sto' iit, doshch yak z vidi' ra* etc.), and the phraseological units (*ch'ort i'zhenits'a*, etc.)

The comments of local residents testify to the nomination peculiarities of some meteorological phenomena and related concepts and processes. Fixed names are most often represented by one-word, less often – multi-word phrases (mostly attributive – *lodai' nyi*

¹iviter, ¹itykhyi snih, ¹sylnyi moi roz, lai¹ patyi snih, etc., less often – proi¹merzlo do kisi¹ tok, etc.). The analysis of the use frequency of the studied demonstrators proves that the vast majority of them are commonly-used words and some nouns have variants in other speech continua.

Some nominations are known in the modern Ukrainian literary language, having the identical semantics (¹vikhola, sniho¹ padt, ozhey¹ ledytsa, ¹viter, ¹bura, ¹vykhor, s¹peka, etc.). They are also used in other dialects where they have phonetic (*metélytsa, zaméta, vikhór*, etc.), word-forming (*súpaty(sy), holoshchák, kotútysy*, etc.), and semantic (*lapátyi, vúkhor, zásukha*, etc.) variants.

Key words: dialect, meteorological vocabulary, sema.

Вступ. Протягом останнього десятиріччя на території України спостережено помітні зміни в природних процесах: усе частіше вчені помічають випадки появи небезпечних метеорологічних явищ, із-поміж яких можна назвати сильні зливи, град, урагани, снігові заноси, ожеледицю, морози, туман, спеку, посуху, пилові бурі та ін., що завдають певних матеріальних збитків людині. Це пояснюють найперше різними атмосферними процесами, які й формують погоду та клімат окремої місцевості.

Питання, пов'язані з найменуваннями метеоявищ, які можуть містити в собі небезпеку або здатні створити її, студіювали й українські, і зарубіжні мовознавці. Наявні ґрунтовні розвідки щодо вивчення метеорологічної лексики українських говорів (Могила; Гурін; Толстой, і Толстая), лексики, що дійшла до нас із часів спільнослов'янської мовної єдності (Манакин), метеорологічної лексики башкирської (Искандаров), російської (Касьянова; Пойда; Мельникова; Суспицина; Чемерчева), російської та китайської (Лю), англійської (Ситянина), польської (Kuriszewski) мов та ін.

Мета дослідження – аналіз найменувань небезпечних метеорологічних явищ та пов'язаних із ними понять на матеріалі українських східностепових говірок. Досягнення мети уможливило виконання таких завдань: 1) здійснити фіксацію відповідних репрезентантів та визначити їхнє функційне навантаження; 2) визначити особливості метеонімацій в аналізованому ареалі та з'ясувати частотність уживання цих назв; 3) простежити лексико-семантичні паралелі в інших українських діалектних континуумах.

Матеріал і методи дослідження. Джерельною базою студії став діалектний матеріал, зібраний у двох населених пунктах Запорізької області. Під час дослідження використано описовий метод для систематизації засвідчених номінацій. Із метою виявлення характерних особливостей найменувань на позначення небезпечних метеоявищ застосовано метод лінгвостилістичного спостереження. Метод кількісних підрахунків узято для аналізу частотності окремих номенів. Метод стилістичного експерименту використано для обґрунтування вибору діалектоносіями певних лексем.

Результати дослідження та дискусія. У процесі збирання та аналізу говіркового матеріалу виявлено значну кількість найменувань небезпечних явищ погоди та пов'язаних із ними понять.

Для позначення дощу зі снігом, мокрою снігу в аналізованому мовному обширі окремої однокомпонентної номінації не спостережено, натомість засвідчено атрибутивні словосполучення ¹мокриї сн'іг (с. Білоцерківка¹, с. Благовіщенка²) (тут і далі в дужках зазначено назву населеного пункту, в якому зафіксована лексема) і дош'ч' іс'н'ігом (с. Білоцерківка).

Місцеві жителі, говорячи про дію 'сніжити, густо падати, йти, заносити, зав'язати, почати сипати, покрити снігом', послуговуються лексемами ¹сине, ¹вале, ме^uте (і словотвірним варіантом зами¹та) (с. Білоцерківка) та сполученням слів гус¹тиї, ла¹патиї сн'іг (с. Благовіщенка). Деякі варіанти найменувань виявлено і в інших говіркових масивах, хоч і з різним значенням. Наприклад, у східнословобожанському ареалі зафіксовано дієслово валіти 'т. с.' (Словник українських східнословобожанських 35), в говірках Одещини – номінацію валіти із семантикою 'косити у валки' (Словник українських говорів 35), у поліському – лексеми валіти 'сукати мотузки з валу', 'падати, іти (про густий сніг і дощ)', 'викидати; подавати низький протяжний голос (про собаку)', лапáтий 'такий, що має велику ногу' (Аркушин 1: 43, 277), сінать 'лити, наливати яку-небудь рідину' (Лисенко 193), у нижньонаддніпрянському – номени густій 'кремезний' (Словник говірок 1: 259), сінат' зі значенням 'розставляти, опускати в воду (про сітки)' (Словник говірок 4: 63), у бойківському – дієслова валити 'валити', 'іти напролом' (Онишкевич 1: 81) та сінати 'сипати', 'лити', 'нести багато яєць (про курей лише під час Святвечора)' (Онишкевич 2: 214), у західноволинському – варіант валéте 'безладно або у великій кількості щось скидати куди-небудь', 'бити', 'іти навално, напролом', 'жертити (про худобу)' (Корзонюк 79), у гуцульському – лексеми сінати(ся) 'сипати(ся)', 'лити(ся), наповнювати рідиною', 'вилити з металу', 'падати, іти (про опади)' (Гуцульські 170), у буковинському – найменування сінати 'лити' (Словник буковинських 487).

Явище сніжної, з заносами, зими маніфестовано словосполученнями с¹н'іжна з'і¹ма (с. Білоцерківка, с. Благовіщенка) та багатос¹н'іжна з'і¹ма (с. Білоцерківка). У закарпатських говірках виявлено прикметник с'н'іжа¹ний 'сніжний' (Сабадош 336).

Сема 'багато снігу, глибокий сніг, великі замети снігу' має репрезентанти за¹мети (с. Благовіщенка), не^uре^uмети (с. Білоцерківка, с. Благовіщенка), а також сполучення зане^uс¹ло до¹рогу (с. Благовіщенка). Іменники перемét 'рибальська снасть з багатьма гачками, яку встановлювали поперек течії' (Аркушин 2: 38), зáметь 'хуртовина,

¹ с. Білоцерківка Більмацького району Запорізької області.

² с. Благовіщенка Кам'янсько-Дніпровського району Запорізької області.

метелиця', *перемóт* 'перемет' (Лисенко 78, 157) спостережено в поліських говірках, лексему *зáмет* 'кучугура', 'замет' – у бойківських (Онишкевич 1: 276), номен *зáміть* (і фонетичний варіант *зáмікъ*) 'замет', 'заметіль' – у гуцульських (Гуцульські 77), номінацію *заміть* 'поперечна тоненька планка між стовпами майбутньої стіни якоїсь будівлі' – в говірках Одещини (*Словник українських говорів* 81), дієслово *занéсти* 'доставити, принести що-небудь', 'засипати чимось сипким', 'записати щось у книги', 'тривати, відбуватися упродовж якогось терміну' – у лемківських (Пиртей 101), назву *замéта* 'замет' – у нижньонаддніпрянських (*Словник говірок* 2: 53).

Поняття 'завірюха, сильний вітер із снігом; метелиця, хуртовина' реалізовано номенами *в'іхола, заме^u т'іл', кур'а^l ва* (с. Білоцерківка), *зав'і^l р'уха*, *хур^l делиц'а* (с. Білоцерківка, с. Благовіщенка), а також лексемами, якими послуговується один із носіїв говірки, пояснюючи сильний сніг з вітром: *хуга / сн'іг п'ідн'і майіц':а / с'в'іту б'ілого не^u видно // сн'іго^l пад^m / йак о^l то сн'іг ле^u тит' і в'ітер ота^l ке к^l руте / понак^l руч'уйе куч'і* (с. Благовіщенка). Окремі найменування засвідчено в інших українських говіркових просторах: на Одещині виявлено лексему *метіль* 'хуртовина' (*Словник українських говорів* 126), у поліському ареалі – номени *зáметь* 'хуртовина, метелиця', *метéлиця* 'попелиця', *метіль* 'снігопад з вітром, завірюха', *курá* 'снігопад з вітром; завірюха' (Лисенко 78, 110, 125), *завиру́ха* 'метелиця', 'назва танцю', 'заваруха (військові дії)', *зáмит'* 'метелиця' (Аркушин 1: 162, 171), у гуцульському – лексеми *зáміть* (і фонетичний варіант *зáмікъ*) 'замет, заметіль', *метéлиця* (і дериват *метелю́ха*) (Гуцульські 77, 122), у буковинському – словотвірний варіант *заметéля* 'сніговий, хуртовина' та номен *метіль* 'метелиця' (*Словник буковинських* 136, 287), у бойківському – номінації *заметіл'* 'метелиця' (і варіанти *зáміт'*, *зámít'* 'заметіль', 'сніжні замети'), *метéл'уга* 'метільниця', *метіл'ниц'а* (і фонетичні варіанти *метіл'ниц'а*, *міт'іл'ниц'а*) 'метелиця', 'сварка, бійка' та *міт'іл'* (також акцентний *митіл'* та фонетичний варіанти *мéт'іл'*) 'метелиця', *курава* 'кур'ява' (Онишкевич 1: 276, 277, 396, 438, 441), у лемківському – іменники *завіру́ха* 'завірюха, заметіль, хуртовина', 'бунт' та *зáміт* 'замет, кучугура снігу' (Пиртей 94, 101), у західноволинському – лексему *завіру́ха* 'метелиця', 'вихор на голові' (Корзонюк 117), у нижньонаддніпрянському – іменник *ме^uт'іл'* 'завірюха, метелиця' (*Словник говірок* 2: 281).

Дію 'початися заметілі, запилити' представлено дієсловами *хур^l делит'* (с. Благовіщенка), *захур^l делило* (с. Білоцерківка, с. Благовіщенка). У нижньонаддніпрянських говірках виявлено лексеми *захурде^uл'át'* 'т.с., що захурдебéлить (почати мести, крутити снігом)', *хурдебéлит'* (і словотвірний варіант *хурде^uл'át'*) 'хурделити' (*Словник говірок* 2: 80, 201).

Снігопад без вітру маніфестовано атрибутивним словосполученням *тихий сн'іг* (с. Білоцерківка), іменником *сн'іго^l пад* (с. Благовіщенка), який діалектоносії використовують, маючи на увазі час, коли довго іде сніг:

сн'ігопад / це йакшо дуже р'асні сн'іг іде (с. Благовіщенка). Прикметник *тыхыой* 'тихий' виявлено в бойківському ареалі (Онишкевич 2: 290).

Окремого найменування для дії 'намерзати (про сніг, лід)' в аналізованому масиві не зафіксовано. Носії говірки вживають іменник *нал'ім* (с. Білоцерківка), пояснюючи це явище так: *к'іркойу (коркойу) в з'аўс'а / вз'а лос' ко'ройу і па'гано йти / с'лиз'ко // сн'іг п'роїде / а то'д'і дош'ч' і за'мерзне / о'це на'л'ім* (с. Білоцерківка). Іменник *нальот* 'раптовий напад із метою пограбування або знищення', 'наліт, шар речовини, що осіла чи з'явилася на якій-небудь поверхні' спостережено в лемківському просторі (Пиртей 187).

З метою реалізації семи 'ожеледь, тонкий шар льоду на поверхні землі, на деревах і т.ін. після сирієї погоди або відлиги' засвідчено іменники *сракопад^m* (і фонетичний варіант *срако^aпад^m*) (із відтінком згрубілості), *голол'од^m* (с. Білоцерківка, с. Благовіщенка), а також *ожел'едиця* (с. Благовіщенка), що властивий і сучасній українській літературній мові з аналогічною семантикою (*Словник української* 5: 646). Виявлено певну особливість у використанні зазначених лексем: *йак ш'ч'е не^u дуже за'мерзло / о'то йак дош'ч'ік іде / то ожел'едиця / а йак за'мерзло / то'д'і вже голол'од* (с. Благовіщенка). Деякі маніфестанти простежено в інших українських діалектах. У поліському обширі виділено іменники *голол'бдиця, голол'бдица, голол'бдница* 'верхольод (льодове покриття на поверхні снігу після відлиги)' (Аркушин 1: 98), *голольбдица* (і варіант *голольбдиця*) 'голодощук (ожеледь, ожеледиця)' та *голодощук* (і словотвірні варіанти *голощак, голощук, голощок, голощуок*) 'ожеледь, ожеледиця' (Лисенко 56), у східнослобожанському – варіант *голольбдиця* 'гололід (голольод)' (*Словник українських східнослобожанських* 55), у закарпатському – номен *голол'едиця* 'поледиця (дуже слизька дорога взимку)' (Сабадош 50), у бойківському – лексему *ожел'ед* 'дощ із сніжною крупкою' (Онишкевич 2: 16), у гуцульському – номінацію *ожел'еда* (і варіанти *пожел'еда, пол'едиця*) 'ожеледь' (*Гуцульські* 138), у буковинському – назву *ожел'еда* (і фонетичні варіанти *ожил'еда, вожил'еда*) 'ожеледь' (*Словник буковинських* 363), в говірках Одещини – іменник *ожел'еда* 'ожеледь' (*Словник українських говорів* 141), у лемківському – найменування *ожел'ед* 'ожеледь' (Пиртей 212), у нижньонадніпрянському – іменник *ожел'еда* 'ожеледь' (*Словник говірок* 3: 46).

Для називання дуже сильного, лютого, пекучого, тріскучого морозу інформанти застосовують атрибутивні словосполучення: *не^uкуч'ий мороз* (с. Білоцерківка) і *сил'ний мороз* (с. Благовіщенка). У західнополіських говірках виявлено прикметник *пекучк'ий* 'пекучий' (Аркушин 2: 34), у бойківських – лексему *сіл'ныой* (і варіанти *сіл'ний, сіл'ный*) 'міцний', 'сильний' (Онишкевич 2: 213), у буковинських – номінацію *сіл'ний* 'великий', 'дуже гарний', 'рясний' (*Словник буковинських* 485), у закарпатських – найменування *сіл'ный* 'сильний' (Сабадош 329).

Стан, коли холодно, низька температура (про погоду), представлено синонімами *ду¹бар'*, *холо¹дина* (с. Білоцерківка), *мо¹розно*, *зимно*, *с¹тужа* (с. Благовіщенка), *д¹уд'а*, *холодно* (с. Білоцерківка, с. Благовіщенка). Деякі лексеми наявні і в інших діалектних ареалах. Наприклад, номени *дубар* 'сильний мороз', *д¹уд'а* 'холод', *зимно* 'холодно' (Аркушин 1: 145, 148, 189), *холод¹ина* 'т. с., що холóдница (холодець)' (і варіант *холод¹ина* 'т. с., що холóдеча (сильний холод)' (Аркушин 2: 231) засвідчено у західнополіському континуумі, прислівник *зимно* 'холодно', 'холод' – у буковинському (*Словник буковинських* 165), номінації *стужка* 'стьожка, стрічка', *холóдні* 'холодно' – у лемківському (Пиртей 295, 329), варіанти *д¹уд'а* 'холод', *холод¹ина* 'холоднеча' – у закарпатському (Сабадош 82, 404), номен *дюдя* 'холодно' – у говорах Одещини (*Словник українських говорів* 74).

На позначення дії 'клякнути, мерзнути від холоду' діалектоносії послуговуються іменником *дри¹жак*, дієсловами *за¹мерзли* (с. Благовіщенка), *заду¹біли*, *за¹л'акли* (с. Білоцерківка, с. Благовіщенка) і об'єктним словосполученням *про¹мерзло до к'іс¹ток* (с. Благовіщенка). У західнополіському просторі зафіксовано дієслово *заду¹біти* 'змерзнути', 'захолонати (про померлого)' (Аркушин 1: 166).

Поняття 'вітер, більший або менший рух потоку повітря в горизонтальному напрямі' репрезентовано лексемою *в'ітер* (с. Білоцерківка, с. Благовіщенка), що наявна і в сучасній українській мові з тотожним значенням (*Словник української* 1: 687). Респонденти подають цікавий коментар, у якому наводять синонімічні назви вітру та пригадують прикмети залежно від його напрямку: *ка¹зали с'ев'ерній по ду¹ / буде пере¹м'іна по¹годи і о¹то холодно то д'і ста¹йе / о¹собено з'і¹мої о¹то холо¹да та¹к'і // а¹йак в'ітер с Бер¹д'анки / то дош'ч' буде / то п'і¹ден:уї / на дош'ч' (с. Білоцерківка); йак т'іки сх'ід'н'ак по¹ду¹ з'і с'ходу / так і засуха // п'і¹н'іч'ній / це на холо¹ди / зах'ідній / це дош'ч' про¹ходит' // в'ітер кажут' пове¹р'нув'с'а / то на дош'ч' // йак з мор'а д¹ує / з'нач'ит' гу¹батиї // йев¹рейс'к'і куч'ки / то перед¹ Паскої / бо йак раз¹ йіхн'а Паска / то так і нази¹вайут' // вос¹точ'ній с Білоцер¹к'іуки / с Куїбишева холо¹д'н'ішиї / це і с'ев'ера // з'і¹моїу в'ін про¹т'іуниї (с. Благовіщенка). У західнополіському ареалі простежено варіанти *в'ет'ор*, *віт'ер*, *віт'ір*, *віт'ор*, *віт'ур* із семантикою 'вітер' (Аркушин 1: 53, 60), у бойківському – лексему *вітер* 'вітер', 'повітря' (Онишкевич 1: 131–132), у закарпатському – прикметник *востóчний* 'східний' (Сабадош 41).*

Лише кілька лексем представляють значення дії 'забушувати, зашуміти, загудіти, заревіти (про вітер)': *роз'і¹шоу¹с'а*, *роз'хо¹ди¹с'а* (с. Білоцерківка). У бойківському масиві виявлено дієслово *розийт'іс'а* 'розійтися' (Онишкевич 2: 184), у закарпатському – лексему *розход'іт'ися* 'розхóжоватися (ходінням позбавлятися отерпілості, розминати ноги; розходитися; розлучатися)' (Сабадош 321), у нижньонадніпрянському – номен *росхóжувац'а* (і варіант *росход'іц'а*) 'починати' (*Словник говірок* 4: 42).

В аналізованому ландшафті виділено номінацію дуже сильного, різкого, пронизливого вітру; поривчастого вітру, шторму *в'ітр'у'ган* (с. Білоцерківка, с. Благовіщенка) та атрибутивні словосполучення *мо'розний*, *про'низли'євий* *в'ітер* (с. Білоцерківка), *л'од'а'ний* *в'ітер* (с. Благовіщенка). Лексему *мор'оз'аний* 'морозний' спостережено у західнополіському обширі (Аркушин 1: 320).

Холодний вітер із низькою температурою маніфестовано прикметниками *зимний*, *хо'лодний*, *с'ев'єрний*, *сх'ід'н'ак* (с. Білоцерківка). Діалектоносій зауважує, що східний вітер – найхолодніший: *сх'ід'н'ак* *самий* *холод'н'іший* / *в'ін* *та'кий* *ко'л'уч'ий* (с. Білоцерківка). У західнополіському діалектному масиві натомість виявлено лексему *зимний* 'холодний' (Аркушин 1: 189), у бойківському – прикметник *зімний* 'зимовий', 'холодний' (Онишкевич 1: 309), у буковинському – номен *зімний* 'холодний' (*Словник буковинських* 165).

Бурю, ураган, навальний вітер із дощем, грозою, а взимку – зі снігом репрезентовано номінацією *бур'а* (с. Білоцерківка, с. Благовіщенка). Номен *бу'ра* зі значеннями 'буря', 'хвилі на озері' виявлено в західнополіському ареалі (Аркушин 1: 37).

Дію із семантикою 'починатися (про бурю, вітер, бучу)' представлено сполученнями слів *п'ідн'а'лас'* *бур'а* (с. Благовіщенка), *з'ір'валас'а* *бур'а* (с. Білоцерківка, с. Благовіщенка).

Носії говірки для називання дії, коли дує сильний вітер, буря, послуговуються дієсловами теперішнього часу *свис'тит'*, *ре'ве*, *гу'де* (с. Білоцерківка), *вийе* (і дериват *зави'вайе*) *в'ітер* (с. Благовіщенка). Один із респондентів зазначає особливість вітру: *та'кий* *в'ітер* / *шо* *до* *к'іс'ток* *проме'р'зайе* (с. Білоцерківка). Окрім цього, засвідчено номінації *віти* 'подавати протяжні звуки (про вовка, собаку)' (Аркушин 1: 60, 162), *рев'іти* (і варіант *ревті*) 'подавати низький протяжний голос (про тварину, зокрема корову)', 'голосно плакати' (Аркушин 2: 116) у поліському континуумі, номен *завив'ати* 'плакати, голосити' – у буковинському (*Словник буковинських* 124), варіанти *вити* 'вити (про собак, вовків)', 'біситися з жиру (про людей)', *свист'ати* 'свистати, свистіти', 'не визнавати, лишати поза увагою кого-, що-небудь, ігнорувати; чхати' – у закарпатському (Сабадош 38, 89, 327, 328).

Сему 'повітряна труба, рвучкий круговий рух вітру' представлено іменником *вихор* (с. Білоцерківка, с. Благовіщенка) та фразеологізмом *ч'орт* *жениц':а* (с. Білоцерківка). Лексема *віхор* загальноновживана.

Густий туман з дрібним дощем має репрезентанти *м'р'ака* (с. Благовіщенка) (і фонетичний варіант *м'р'ач'ка* – с. Білоцерківка), *ми'гич'ка*, *м'жич'ка* (с. Благовіщенка). Окремі репрезентанти засвідчено і в інших українських діалектних ареалах. Наприклад, на Одещині зафіксовано лексеми *мр'ака* та *мигичка* 'незначний, дрібний тривалий дощ, мряка' (*Словник українських говорів* 126), у гуцульському просторі –

номінацію *мра́ка* ‘туман’ (Гуцульські 126), у нижньонаддніпрянському – назву *мигі́чка* ‘мжичка’ (Словник говірок 2: 282), у бойківському – лексему *мжа* ‘мжичка’ (Онишкевич 1: 439).

Дію ‘клубочитися, покриватися туманом, затуманитися’ реалізовано лексемами *коти́ць:а*, *клубо́ч'иць:а* (с. Благовіщенка). Діалектоносії порівнює густоту туману зі стіною: *ту́ман* *балко́у* / *йаром* *і́де* *таки́* / *шо* *йак* *ст'і* *на* *сто* *йіт'* (с. Благовіщенка). У бойківському ареалі виявлено з іншою семантикою дієслово *котитис'а* ‘котитися (про вівцю)’ (Онишкевич 1: 381), у гуцульському – лексему *коті́тиси* ‘народжувати малят (про вівцю, козу)’, ‘зав'язуватися (про плоди городніх рослин)’ (Гуцульські 102).

З метою називання дії ‘пекти, надмірно гріти, палити, обдавати жаром, жарити’ респонденти використовують іменники *пекло* (с. Білоцерківка), *с'пека* (с. Благовіщенка), прислівник *спе́котно* (с. Благовіщенка), дієслово *пе́ч'е* (с. Білоцерківка, с. Благовіщенка), а також сполучення слів *дуже жарко* (с. Благовіщенка). Лексему *пекті́* (і фонетичний варіант *пекті́*) ‘готувати сало або м'ясо на вогні чи жару’, ‘сильно нагрівати’, ‘т. с., що парити (жалити кропивою)’ виявлено у західнополіському обширі (Аркушин 2: 34), іменник *пекло* ‘водяний вир у кінці порога’ – у нижньонаддніпрянському (Словник говірок 3: 80).

Маніфестантом семи ‘посуха, брак дощу влітку, що призводить до висихання ґрунту й загибелі рослинності; засуха’ в аналізованому просторі виступає іменник *засуха* (с. Білоцерківка, с. Благовіщенка). З відмінною семантикою в говірках Одещини виявлено іменник *за́суха* ‘маленьке висохле озерце’ (Словник українських говорів 83).

Деякі лексеми вжито зі значенням ‘спека, гаряче, дуже нагріте сонцем повітря; гаряча літня пора’: *жа́ра* (с. Білоцерківка, с. Благовіщенка), *с'пека* (с. Благовіщенка). Один із місцевих жителів пригадує прикмети, пов'язані з причиною відсутності дощу, а також із діями, які необхідно виконувати, щоб пішов дощ: *ба́гато* *ў* *се* *л'і* *в'ід'ом* / *йак* *шо* *дош'* *ч'іў* *не* *ма́є* // *бу́ла* *та́ка* *прик'мета* / *ко* *ли* *по* *ко́їника* *не* *су́т'* *ч'ерез* *р'і́чку* / *ка* *зали* *нада* *воду* *перед* *по* *ко́їником* *лит'* / *шоб* *дош'* *ч'і* *л'ітом* *іш'ли* // *і* *йак* *в'ішайуць:а* *і* *дош'* *ч'іў* *не* *ма* / *кажут'* *ба́гато* *в'ішал'ник'іў* // *ч'ерез* *р'і́чку* *по* *ко́їника* *не* *можна* *переносит'* / *у* *нас* *прак'т'і́чно* *на* *каждому* *кон'ц'і* *се́ла* *йес'т'* *к'лаб'іш'ч'е* / *о* *динаць:ат'* *по* *се́лу* (с. Білоцерківка).

Для реалізації семи ‘злива, дуже сильний дощ’ використано іменники *ливе́н'* (с. Білоцерківка, с. Благовіщенка), *злива* (с. Благовіщенка), сполучення слів *дош'ч'* *ажш* *пе́р'іш'ч'е* (і варіант *пир'іш'ч'іт'* – с. Благовіщенка) (с. Білоцерківка), порівняння *дош'ч'* *йак* *з* *в'ід'ра* (с. Білоцерківка, с. Благовіщенка). У бойківських говірках засвідчено лексему *злива* (і варіанти *злив*, *залива*) ‘злива’ (Онишкевич 1: 311).

Обліжний, тривалий, затяжний (про дощ) окремого найменування в аналізованому обширі не має, натомість зафіксовано атрибутивне

словосполучення *облож¹ниї* (і фонетичний варіант *обло^aж¹ниї*) *дош'ч'* (с. Благовіщенка). У коментарі діалектоносія спостерігаємо особливість такого дощу: *і де¹ сутки і б'іл'ше / кажут' / та заїшоу облож¹ниї дош'ч'* (с. Благовіщенка). З відмінним значенням прикметник *обліжний* 'важко хворий', 'хворий з постільним режимом' спостережено в бойківському континуумі (Онишкевич 2: 8).

Негода, погана погода представлена номенами *зане^uгодилос'* (с. Білоцерківка), *пасмурно*, *сиро* та словосполученням *пасмурна м'рач'на погода* (с. Благовіщенка).

Дія із семантикою 'побити, звалити стебла рослин (про град)' представлена безособовими дієсловами *пос'ік'ло* (с. Благовіщенка), *побило*, *поколош'матило* (с. Білоцерківка, с. Благовіщенка), *положило* та сполученням *повиве^rтало з^c в'ітром* (с. Білоцерківка). У поліських говірках виявлено дієслово *вивар'ачувать* 'утримувати з кого-небудь якусь суму; вираховувати' (Лисенко 43).

Сему 'повінь, розлиття річки при весняному розтаванні снігу, льоду або від тривалих дощів чи великих злив' засвідчено номінацією *пов'ін'* (с. Благовіщенка), що властива сучасній українській літературній мові з аналогічним значенням (*Словник української* 4: 673).

Висновки та перспективи досліджень. У проаналізованих говірках виявлено значну кількість маніфестантів на позначення небезпечних метеорологічних явищ та понять, пов'язаних із ними. Із-поміж засвідчених найменувань основну групу становлять однослівні номінації та їхні варіанти (*голо^lл'од^m*, *оже^uледиц'а*, *на^lл'іт*, *в'ітер*, *бур'а*, *вихор*, *вийе* (*зави^lвайе*), *м'р'ака* (*м'р'ач'ка*), *ме^uте* (*зами^lта*) та ін.), значно менше – багатослівних (*мокриї сніг*, *дош'ч' іс:н'ігом*, *лап'атий сніг*, *п'ідн'а^lлас' бур'а^l*, *сил'ний мо^lроз*, *облож¹ниї* (*обло^aж¹ниї*) *дош'ч'* та ін.).

Цікавим явищем у досліджуваному ареалі є наявність синонімічних назв одного поняття. Наприклад, завірюха, сильний вітер із снігом; метелиця, хуртовина має репрезентанти *в'іхола*, *земе^uт'іл'*, *кур'а^lва*, *зав'і^lр'уха*, *хур^lделиц'а*, *хуга*, *сн'ігопад^m*; стан, коли холодно, низька температура (про погоду), представлено лексемами *дубар'*, *холодина*, *с'тужа*, *д'уд'а*, *холодно*, *мо^lрозно*, *зимно*; залежно від напрямку вітру розрізняють *с'ев'ерній*, *п'і^uден:ий*, *п'і^uн'ічній*, *зах'ідній*, *вос'точній*, *губ'атий*, *сх'ід'н'ак*, дію зі значенням 'побити, звалити стебла рослин (про град)' маніфестовано дієсловами *пос'ік'ло*, *побило*, *поколош'матило*, *положило* та сполученням *повиве^rтало з^c в'ітром*. Із розгалужених коментарів мовців виділено порівняння, що характеризують певні метеоназви: *та^lкиї в'ітер / шо до к'іс'ток проме^rзайе*, *ту^lман балкою / йаром і де та^lкиї / шо йак ст'іна сто^lйт'*, *дош'ч' йак з в'ід'ра* та ін., пояснення окремих погодних явищ тощо.

Зафіксовані назви представляють в основному загальноживану лексику (*гус'тій*, *пекло*, *с'пека*, *засуха*, *хур'делит'*, *свис'тит'* та ін.) та

номінації, відомі в інших діалектах (*срако¹над^м* (*срако^aнад^м*), *ду¹бар'*, *дри¹жак* та ін.). З усіх виявлених найменувань 47,2 % становлять номінації, засвідчені в с. Білоцерківка, та 52,8 % – у с. Благовіщенка.

Перспективним вважаємо дослідження і систематизацію найменувань на позначення інших явищ природи та суміжних тематичних груп лексики.

Список використаних джерел

- Аркушин, Григорій. *Словник західнополіських говірок*. В 2 т. Луцьк, 2000.
- Гуцульські говірки, ред. Я. Закревська. Львів, 1997.
- Корзонюк, Микола. «Матеріали до словника західноволинських говірок». *Українська діалектна лексика*. Київ: Наукова думка, 1987, с. 62-267.
- Лисенко, Панас. *Словник поліських говорів*. Київ: Наукова думка, 1974.
- Онишкевич, Михайло. *Словник бойківських говірок*. У 2 ч. Київ: Наукова думка, 1984.
- Пиртей, Петро. *Короткий словник лемківських говірок*. Івано-Франківськ, 2004.
- Сабадош, Іван. *Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району*. Ужгород: Ліра, 2008.
- Словник буковинських говірок*, за ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005.
- Словник говірок Нижньої Наддніпряни*, за ред. В. А. Чабаненка. В 4 т. Запоріжжя, 1992.
- Словник українських говорів Одещини*, за ред. О. І. Бондаря. Одеса, 2010.
- Словник українських східнослобожанських говірок*, упор. К. Глуховцева, В. Лєснова, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко. Луганськ, 2002.
- Словник української мови*, за ред. І. К. Білодіда. В 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

Sources

- Arkushyn, Hryhorii. *Slovnyk zakhidnopoliskyykh hovirok*: 2 vols. Lutsk, 2000.
- Hutsulski hovirky*, edited by Ya. Zakrevska. Lviv, 1997.
- Korzoniuk, Mykola. "Materialy do slovnyka zakhidnovolynskyykh hovirok". *Ukrainska dialektna leksyka*. Kyiv: Naukova. dumka, 1987, pp. 62-267.
- Lysenko, Panas. *Slovnyk poliskyykh hovoriv*. Kyiv: Naukova dumka, 1974.
- Onyshkevych, Mykhailo. *Slovnyk boikivskyykh hovirok*. 2 parts. Kyiv: Naukova dumka, 1984.
- Pyrtel, Petro. *Korotkyi slovnyk lemkiivskyykh hovirok*. Ivano-Frankivsk, 2004.
- Sabadosh, Ivan. *Slovnyk zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu*. Uzhhorod: Lira, 2008.
- Slovnyk bukovynskyykh hovirok* edited by N. V. Huivaniuk. Chernivtsi: Ruta, 2005.
- Slovnyk hovirok Nyzhnoi Naddniprianshchyny*, edited by V. A. Chabanenka. 4 vols. Zaporizhzhia, 1992.
- Slovnyk ukrainskyykh hovoriv Odeschyny*, edited by O. I. Bondaria. Odesa, 2010.
- Slovnyk ukrainskyykh skhidnoslobozhanskykh hovirok*, edited by K. Hlukhovtseva, V. Liesnova, I. Nikolaienko, T. Ternovska, V. Uzhchenko. Luhansk, 2002.
- Slovnyk ukrainskoi movy*, edited by I. K. Bilodid. 11 vols. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980.

Список використаної літератури

- Гурін, Марина. «Регіональні особливості метеорологічної лексики карпатських говірок Воловецького району Закарпатської області». *Східнослов'янська філологія: здобутки та перспективи: збірник матеріалів II Всеукраїнської студентської наукової конференції*. Кривий Ріг, 2003, с. 219–22.
- Искандаров, Ахмет. *Метеорологическая лексика башкирского языка*. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.02. Уфа, 2009.

- Касьянова, Вера. *Русская метеорологическая лексика (история и функционирование)*. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Москва, 1984.
- Кондратенко, Михайло. *Лексика народної метеорології в славянських мовах*. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.03. Москва, 1994.
- Лю, Яньчунь. *Метеорологическая лексика и фразеология в русском и китайском языках: лингвокультурологический аспект*. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.20. Уфа, 2012.
- Манакин, Владимир. *Сопоставительная лексикология*. Киев: Знання, 2004.
- Мельникова, Елена. «Метеорологическая лексика в Псковской области (с признаками 'цвет' и 'размер')». *Лексический атлас русских народных говоров: материалы и исследования*. 1998. Санкт-Петербург, 2001, с. 190–3.
- Могила, Оксана. «Карпато-поліські лексико-семантичні паралелі (на матеріалі метеорологічної лексики)». *Структура і розвиток українських мов на сучасному етапі: тези XV Республіканської діалектологічної наради*. Житомир, 1983, с. 58–9.
- Могила, Оксана. *Метеорологическая лексика украинских говоров (лексико-семантическая, ареальная и генетическая характеристика)*. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.02. Киев, 1984.
- Могила, Оксана. «Метеорологічна лексика Полісся і Карпат». *Семасіологія і словотвір*. Київ: Наукова думка, 1989, с. 16–9.
- Могила, Оксана. *Метеорологічна лексика українських мов*. Київ, 2008.
- Могила, Оксана. «Назви вихору в українських мовах». *Українська діалектна лексика*. Київ: Наукова думка, 1987, с. 20–30.
- Пойда, Ольга. *Лексико-семантические связи слов, называющих явления природы, в брянских говорах*. Автореф. дисс. ... 123 айме. 123 аймен. наук: 10.02.01. Ленинград, 1988.
- Ситянина, Наталия. *Структурно-семантическое исследование 123 айменованных объектов и явлений природы в современном английском языке*. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Санкт-Петербург, 2004.
- Суспицина, Инесса. *Метеорологическая лексика в говорах Русского Севера*. Автореф. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Екатеринбург, 2000.
- Толстой, Никита, и Толстая, Светлана. «Гром и град в Полесье». *Очерки славянского язычества*. Москва: Индрик, 2003, с. 126–61.
- Чемерчева, Анна. *Народная метеорология: поверья, обряды и терминология (этнолингвистический аспект)*. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Тамбов, 2006.
- Kupiszewski, Władysław. *Słownictwo meteorologiczne w gwarach i historii języka polskiego*. Wrocław, 1969.

References

- Hurin, Maryna. "Rehionalni osoblyvosti meteorolohichnoi leksyky karpatskykh hovirok Volovetskooho raionu Zakarpatskoi oblasti". *Skhidnoslovianska filolohiia: zdobutky ta perspektyvy: zbirnyk materialiv II Vseukrainskoi studentskoi naukovoї konferentsii*. Kryvyi Rih, 2003, pp. 219–22.
- Iskandarov, Ahmet. *Meteorological vocabulary of the Bashkir language*. PhD Thesis Abstract. Ufa, 2009.
- Kas'janova, Vera. *Russian meteorological vocabulary (history and functioning)*. PhD Thesis Abstract. Moscow, 1984.
- Kondratenko, Mihajlo. *Vocabulary of folk meteorology in the Slavic languages*. PhD Thesis Abstract. Moscow, 1994.
- Lju, Jan'chun'. *Meteorological vocabulary and phraseology in the Russian and Chinese languages: linguocultural aspect*. PhD Thesis Abstract. Ufa, 2012.
- Manakin, Vladimir. *Sopostavitel'naja leksikologija*. Kyiv: Znannja, 2004.

- Mel'nikova, Elena. "Meteorologicheskaja leksika v Pskovskoj oblasti (s priznakami 'cvet' i 'razmer')". *Leksicheskij atlas russkih narodnyh govorov: materialy i issledovanija*. 1998. St. Petersburg, 2001, pp. 190–3.
- Mohyla, Oksana. "Karpato-poliski leksyko-semantychni paraleli (na materialy meteorolohichnoi leksyky)". *Struktura i rozvytok ukrainskykh hovoriv na suchasnomu etapi: tezy XV Respublikanskoj dialektolohichnoi narady*. Zhytomyr, 1983, pp. 58–9.
- Mogila, Oksana. *Meteorological vocabulary of Ukrainian dialects (lexico-semantic, areal and genetic characteristics)*. PhD Thesis Abstract. Kyiv, 1984.
- Mohyla, Oksana. "Meteorolohichna leksyka Polissia i Karpat". *Semasiolohiia i slovotvir*. Kyiv: Naukova dumka, 1989, pp. 16–9.
- Mohyla, Oksana. *Meteorolohichna leksyka ukrainskykh hovoriv*. Kyiv, 2008.
- Mohyla, Oksana. "Nazvy vykhoru v ukrainskykh hovorakh". *Ukrainska dialektna leksyka*. Kyiv: Naukova dumka, 1987, pp. 20–30.
- Pojda, Ol'ga. *Lexico-semantic connections of words calling natural phenomena in Bryansk dialects*. PhD Thesis Abstract. Leningrad, 1988.
- Sitjanina, Natalija. *Structural and semantic study of the names of objects and natural phenomena in modern English*. PhD Thesis Abstract. St. Petersburg, 2004.
- Suspicina, Inessa. *Meteorological vocabulary in the dialects of the Russian North*. PhD Thesis Abstract. Ekaterinburg, 2000.
- Tolstoj, Nikita, and Tolstaja, Svetlana. "Grom i grad v Poles'e". *Ocherki slavjanskogo jazychestva*. Moscow: Indrik, 2003, pp. 126–61.
- Chemercheva, Anna. *Folk meteorology: beliefs, rituals and terminology (ethnolinguistic aspect)*. PhD Thesis Abstract. Tambov, 2006.
- Kupiszewski, Władysław. *Słownictwo meteorologiczne w gwarach i historii języka polskiego*. Wrocław, 1969.

Стаття надійшла до редколегії 18.01.2021